

Овдје је представљено градиво из предмета Дијалектологија српског језика предвиђено за вјежбе и предавања до 1. априла 2020. године. За све недоумице студенти се могу обратити предметном професору и сараднику.

Проф. др Миодраг Јовановић: dijalektologija@t-com.me

Мр Јелена Газдић: jelena.gazdic@gmail.com

О ДОСАДАШЊЕМ ПРОУЧАВАЊУ СРПСКОХРВАТСКИХ ДИЈАЛЕКАТА

§ 1. Првим нашим дијалектологом сматра се с правом Вук Караџић, човек за чије је име везано толико великих почетака у историји наше културе. Иако и у старијој литератури има понешто расутих напомена о разликама између наших народних говора, прави рад на српскохрватској дијалектологији као научној дисциплини почео је тек Вуковом активношћу. Пишући у више махова о питањима наших дијалеката, Вук је давао сваки пут нове податке и усавршенију класификацију. Већ у предговору првом издању његовог чувеног *Рјечника* (1818) наведен је низ дијалекатских особина, углавном по његовим личним опажањима о говорима Србије и Војводине. Доцније, нарочито после својих путовања по југозападним крајевима, Вук је изнео много новог материјала. У предговору издању *Српских народних пословица* (Цетиње 1836) он је саопштио велики број особина говора Црне Горе, Боке и Дубровника.

Развитак наше дијалектологије после Вука није ишао брзо, иако је наука о нашем језику у то доба иначе напредовала крупним корацима. Ни Даничић, ни Јагић — а то су два највећа имена наше језичке науке у другој половини XIX века — нису били дијалектолози. Ипак су нам од Даничића остале *Разлике између језика српскога и хрватскога* (Београд 1857), у ствари не баш срећно заснован списак разлика између чакавског и штокавског наречја, где је чакавщина заступљена углавном језиком старих писаца. Све до пред крај XIX века писало се о дијалектима сразмерно мало, сасвим несистематски, и ретки су радови који у методолошком погледу одмичу даље од Вука. Штавише, немајући широког Вуковог сагледања ствари и радећи примитивно и дилетантски, извесни аутори дали су радове једва употребљиве или такве који се могу употребити само с највећом опрезношћу.

На самом почетку XX столећа наступио је преокрет у нашој дијалектолошкој науци. Прихваћена су модернија схватања и савршенији методи. Дело Милана Решетара *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* (Беч 1900) прво је огласило нову епоху.

Овим радом отпочео је низ значајних расправа о акценатском систему у појединим нашим дијалектима. Ускоро затим следио је и Решетаров *Der štokavische Dialekt* (Беч 1907). Али још пре појаве ове књиге изашли су *Дијалекти источне и јужне Србије* Александра Белића (Београд 1905) и његова *Дијалектолошка карта српског језика* (Петроград 1905), а кратко време после тога и Белићеве радове *О српским или хрватским дијалектима* (Београд 1908), *Замјеници по чакавским говорима* (Петроград 1909), *Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie* (Краков 1910), *Акцентна студија* (Београд 1914) и низ других. У односу на Решетарове, Белићеве расправе представљају нов крупан корак унапред, како у погледу прецизности гласовног бележења, тако и у погледу ширине концепција. Професор Белић је централна личност наше дијалектолошке науке. На бази његових ставова или у дискусији с њима развијени су готово сви погледи које наука данас има на проблеме наших дијалеката. Широки круг Белићевих ученика и настављаача развио је велику делатност у истраживању дијалеката. Наши данашњи дијалектолози највећим делом су ученици Белићевих.

Нешто после првих Белићевих радова из дијалектологије, јавио се у овој области проф. Стјепан Ившић. Његове студије *Današnji posavski govor* (Загреб 1914) и *Jezik Hrvata kajkavaca* (Загреб 1936) остају до данас најбоље од свега што је речено о тим дијалектима. За даљи развој методологије наше науке имају заслуга поред осталих стручњака и Мјечислав Малецки и Јосип Хам, који су учинили прве кораке ка увођењу метода лингвистичке географије (М. Малецки, *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*, Краков 1930; Ј. Хам, *Štokavština Donje Podravine*, Загреб 1949) и Бранко Милетић, који је применио поступке експерименталне фонетике на изучавање гласовног система једног народног говора (*Црмнички говор*, Београд 1940). Посебан значај има допринос проф. Миливоја Павловића, који се не своди на успешно прихватање страних тековина, него се тиче разраде специфично наше методологије за решавање специфичних српскохрватских проблема. Павловић је, нарочито у књизи *Говор Срепчичке Жупе* (Београд 1939), дао образац анализе еволуције једног дијалекта у светлости миграционих струја одлучних за формирање живља који говори тим дијалектом. Од активних трудбеника на овом пољу дали су веома значајне радове и проф. Мате Храсте (углавном о чакавским говорима) и проф. Михаило Стевановић (о говорима на јужној ивици наше језичне територије).

Данас се дијалектологија интензивно развија и у београдском и у загребачком центру, а отпочела је активност и у новијим универзитетским центрима у Сарајеву и Новом Саду. — Улога стра-

наца у проучавању наших дијалеката, која је раније била релативно већа, у овом тренутку је минимална.

§ 2. Ако желимо да сведемо биланс урађеног дијалектолошког посла код нас, морамо констатовати да су досад постигнути знатни резултати. Располажемо низом монографија које пружају више или мање исцрпну слику говора појединих места или крајева. За друге делове нашег језичког земљишта имамо описе ограниченије по обиму или радове који покривају шире области без упуштања у појединости о локалним говорима. У главним цртама познате су нам особине сваке дијалекатске зоне, а за понека места имамо и велику масу детаља.

С друге стране, не треба схватити да су наши дијалекти проучени у потпуности. У нашем познавању чињеница има великих празнина. Пре свега, оно је територијално неравномерно. Из читавих пространих области немамо ниједне потпуне монографије о говору неког места или краја. Такав је нпр. случај Војводине, па и уже Србије, с изузетком периферне призренско-тимочке зоне. А и тамо где постоје монографије, њихова вредност је неједнака. Стварно добрих, таквих које у сваком погледу испуњавају захтеве модерне науке, има мало. Па ни у њима се, уосталом, не прецизира слика *сируктури* одговарајућих говора, већ се дају описи схваћени као збир појединачних чињеница. Што се тиче старијих расправа, уколико у њима подаци нису нетачни или недовољно тачни, оне ипак обично не задовољавају ни методски ни изнесеним фактима. Многа питања у њима остају без одговора јер се на многе особине није обраћала пажња. Па ни новији радови нису сви једнако потпуни, нити су рађени увек по истим принципима. Оно што је интересовало једног испитивача, остало је изван видокруга другог, тако да је поређење стања у различитим говорима отежано. Нарочито су запостављене дијалекатска синтакса, лексика, семантика и образовање речи. Отуда ми, иако углавном знамо чега све има у дијалектима, немамо прецизну представу о изгласама читавог низа особина. Мада је свима нама јасно да карте простирања конкретних језичких црта имају за науку много већу вредност него карте на којима су означене само границе дијалеката, ми смо још увек приморани да се ограничимо на ове друге карте. Биће потребан већи број нових монографија, а нарочито ће бити потребан рад на изради атласа, колективан, смишљен и дуготрајан. Тек када будемо имали у рукама језички атлас наше земље, моћи ћемо доносити коначне судове о нашим дијалектима, њиховим особинама и развоју, као и о њиховим узајамним односима.

§ 3. *Литература*. Осим радова наведених у § 1 (а о којима в. подробније у § 29) упор. А. Белића, *О Вуковим пољедима на српске дијалекте и књижевни језик*, Глас СКА LXXVII (1910), 101—242¹.

НАШИ ДИЈАЛЕКТИ У ОКВИРУ ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ОБЛАСТИ

§ 4. Српскохрватска језичка територија чини саставни део јужнословенске језичке области, која обухвата и подручја словеначког, македонског и бугарског језика. Ако оставимо по страни некадашњи заједнички живот словенских племена пре досељења на њихова садашња места, јужнословенска језичка територија већ око тринаест векова постоји као непрекинута зона широм које се језички таласи распростиру из многобројних жаришта у разним правцима,

¹ Библиографски подаци у овом приручнику изнесени су, разуме се, без претензија на исцрпност (потпунију библиографију, која ће свакако бити драгоцен и чак неопходна за даљи рад у овој области, наша наука очекује у наговештеном делу проф. Мате Храсте). У овој књизи нису могле бити узимане у обзир ствари од незнатног научног интереса, тако нпр. популарни публицистички чланци без новог материјала или извештаји о извршеним дијалектолошким путовањима без навођења научних резултата. Изостали су и многобројни радови у којима се не саопштавају нове чињенице о дијалектима, него се дискутује о пореклу или значају какве појаве запажене у народним говорима. Исто тако по правилу нису обухваћени радови посвећени другим проблемима, а у којима се уз пут даје и понеки дијалектолошки податак (таква је нпр. Брохова књига *Slavische Phonetik*, Heidelberg 1911, упор. стр. 113, или Решетарова монографија *Дубровачки зборник* од год. 1520, Београд 1933, упор. стр. 167). Нису наведени ни радови који се баве само једном дијалекатском цртом у неком крају, као нпр. чланчић Т. Матића *Reduplizierung der Präposition sv in Osijek (Slavonien)*, *AfslPh XXXI*, 477 или интересантна расправица Д. Брозивића *Neki etnici u novom izdanju „Pravopisa“*, *Jezik 1*, 54—56. Ни етимолошки радови не улазе у оквир дијалектолошке литературе иако се често баве лексемама непознатим књижевном језику. Било би, даље, веома корисно скупити податке о збиркама речи из народних говора расутих по разним часописима и другим публикацијама, али то је ипак посебан посао, који не сачињава део задатка овог приручника.

Није се могло ићи у исцрпност ни у погледу рецензија; изостављене су по правилу оне које не дају ни значајнијег новог материјала ни нових погледа на ствари. Исто вреди и за дијалекатске текстове бележене од нестручних записивача и најчешће неакцентоване. Разуме се, ипак су уношени текстови тамо где они у извесној мери надокнађују недостатак право дијалектолошког описа говора неког краја. Међутим, принципијелно нису узимана у обзир књижевна дела у којима су, по правилу у дијалогу, присутни дијалектизми (Сремац, Матавуљ, Б. Станковић итд.), а такође ни (обично хумористични) публицистички текстови на разним локалним говорима.

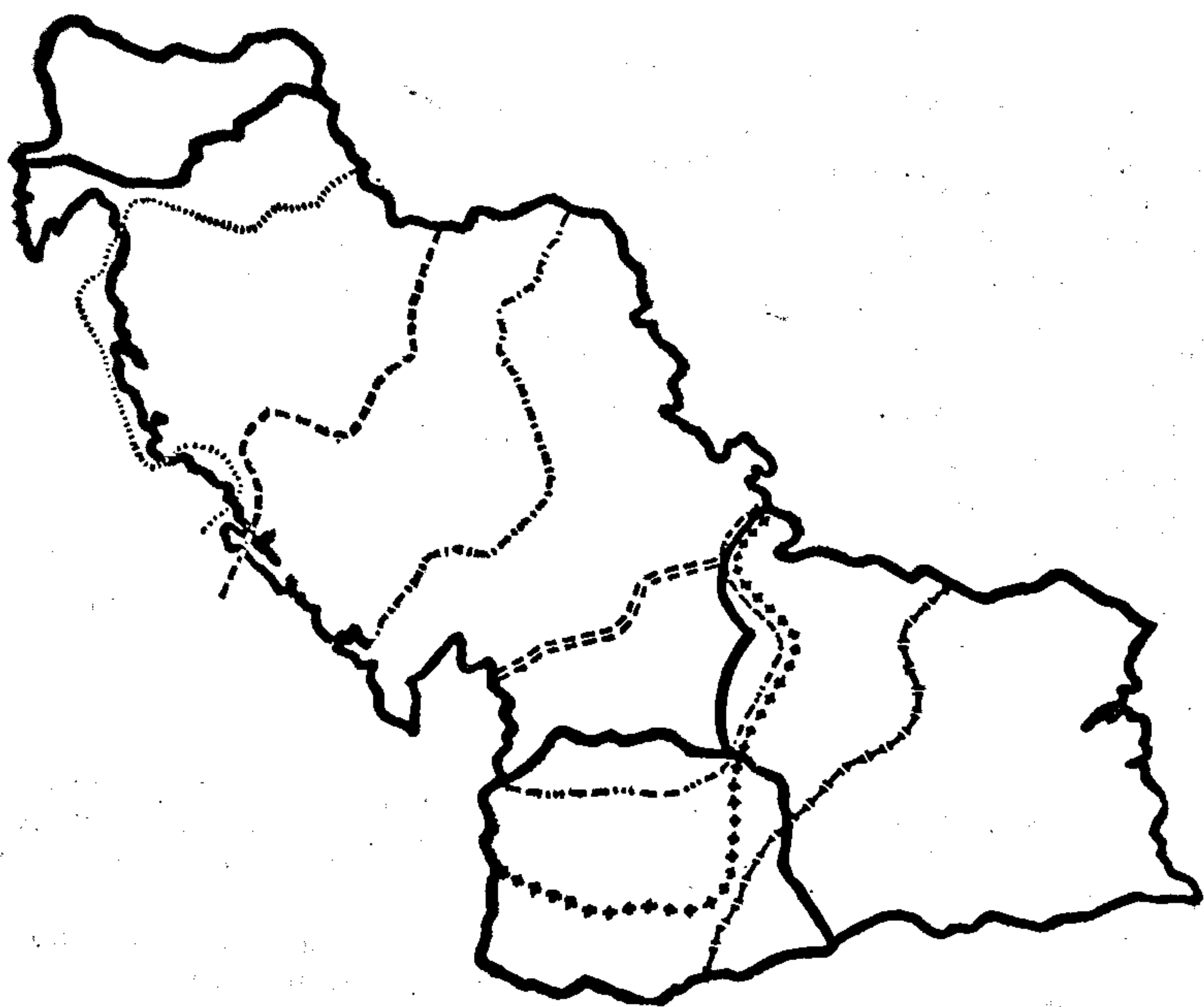
сударају се и укрштају, стварајући сплетове и снопове изоглоса. Између језика који су се развили овде током векова нема провалије. Тамо где се језици додирују, дијалекти с обеју страна имају редовно многе заједничке особине, тако да је прелаз између језика постепен, обично са безброј нијанса. Отуда је границе између језика тешко одредити. С друге стране, отуда је дијалектологија сваког од четири јужнословенска језика неодвојиво везана за дијалектологију суседа: ако желимо знати изоглосу неке језичке појаве, веома често је морамо пратити и преко границе. Узајамност у језичком развоју траје до данас. Не само старе, него и многе скорашње иновације прешле су границе између језика. Неколико важнијих гласовних изоглоса лепо илуструју поступност која постоји између јужнословенских дијалеката, распоређених од Словеначких Алпа до Црног мора:²

Извесни старији радови ситнији по обиму и скромне вредности нису наведени зато што су обухваћени библиографским прегледима у стандардним делима као што су Решетарова књига *Vetovung* или Белићеви *Дијалекти источне и јужне Србије*.

И поред тога што имају неоспорну вредност за историјску дијалектологију, нису навођени радови о језику појединих старих писаца или писаних споменика из разних крајева. Тежиште тих радова налази се ипак на историји језика. Као докуменат за модерно стање дијалеката узимано је углавном оно што је написано за последњих сто година. На тај су начин искључени извесни иначе веома корисни радови као што су *Grammatik der illyrischen Sprache* И. А. Брлића (¹ 1833) или рад Асима Пеца *Неке фонетске особине у писмима херцеговачких муслимана* (Огледи II, 1953, 93—109). Из разумљивих разлога од овог начела морало се одступити у вези с радовима Вука Караџића.

У допуну датим библиографским обавештењима треба поменути и то да у часописима као што су ЈФ и RS налазимо редовно прегледе нових публикација у области проучавања нашег језика (ово је нарочито важно стога што су понеке од ових бележака у ствари ванредно корисне сажето формулисани рецензије). Библиографију ЈФ срећно допуњава RS тиме што бележи оно што је о нашем језику објављено на страни. Пре првог светског рата, тј. пре него што је ЈФ преузео на себе тај задатак, RS је регистровао и наше домаће публикације. А пре појаве свих ових часописа *AfslPh* је врло живо пратио целокупну научну производњу на овом пољу. Стога се у тим публикацијама могу наћи и понеки библиографски подаци који из малопре поменутих разлога нису ушли у прегледе дате у овој књизи. Треба додати и то да се за године од 1939. наомамо може консултовати и *Bibliographie linguistique* у издању CIPL-а, а да за период од 1919. до 1930. постоји реферат проф. А. Белића, *LF II* (1931), А 245—А 261.

² Овакав цртеж по природи ствари не може претендовати на прецизност детаља (што није ни његов циљ). Извесне изоглосе искидане миграцијама приказане су овде приближно, углавном на бази говора стариначког живља (уколико га има у одговарајућим крајевима).

Лејенда:

- Западно од линије I: *dj > (редовно) j
 Западно од линије II: - - - - - *skj > шћ и сл.
 Западно од линије III: - · - · - же > ре у през. море
 Западно од линије IV: = = = = чување квантитативних разлика код вокала
 Западно од линије V: - - - - - изједначени рефлексии љ и љ
 Западно од линије VI: + + + + *tj > ћ или сл.
 Западно од линије VII: | - | | - | | - | б > е или затворенији глас
- Националне границе

Две чињенице произлазе јасно из ове слике. Прво, да се на крајњем западу-северозападу и на крајњем истоку-југоистоку налазе полови између којих има много ступњева прелаза, тако да је општи правац великих изоглоса најчешће југозапад-североисток. И друго, да се изоглосе по правилу не поклапају с националним границама.

§ 5. Има, пак, једна зона у којој се приближно (наравно, у најкрупнијим цртама³) поклапа већи број значајнијих изоглоса. То

³ Само мали део изоглоса наведених особина одступа од означене линије по неколико десетина километара.

је линија која иде од околине Видина на Дунаву ка југу, пролази кроз западну Бугарску источно од Белоградчика, кроз околину Берковице, Брезника и Радомира ка Ђустендилском пределу и југо-словенско-бугарској граници западно од тога града. Овим правцем протичу, поред осталих, следеће изоглосе:

1. западно од ове црте стари словенски полугласници су изједначени један са другим (нпр. дан, сан у српскохрватском), а источно одатле њихови рефлексии се разликују (буг. ден : сџн);
2. стари носни вокал о дао је на западу лабијализован вокал (у, о: српхрв. рука, словен. рока), а на истоку нелабијализован вокал (љ, а или сл.: буг. рљка, макед. рака⁴);
3. почетне групе вљ- и вљ- (у слабом положају) дале су на западу у- (удовица), а на истоку в- (вдовица);
4. прасловенска група *tj дала је на западу ћ, ч или сличан глас, а на истоку шћ, шч или сл. (српхрв. свећа, свијећа, словен. свећа, макед. свеќа : буг. свешћ);
5. гласовна група чр- измењена је на западу у цр- (чрн > црн), а на истоку је консонант ч у овој групи сачуван без промене;
6. тзв. епентетско л у примерима као земља чува се на западу, а на истоку је испало (буг. земја);
7. разлика између н и њ, посталог у прасловенско време, у положају испред е и и, одржава се на западу, а на истоку је изгубљена (српхрв. њећа ген.-акуз. личне заменице : буг. нејо);
8. звучни сугласници на крају речи чувају своју звучност на западу, а на истоку изговарају се безвучно (у буг. и макед. језику изговара се іраћ = ірад);
9. на западу је група вс- у примерима као све, сваки дала св- (све, сваки), док на истоку ова промена изостаје;
10. на западу је у употреби заменички наставак -ја у ген. јд. м. и ср. р., а на истоку остаје старија форма -јо (њеја : нејо);
11. ном.-акуз. мн. именица ж. р. на -а има на западу завршетак -е (жене), а на истоку -и (жени);
12. л. заменица 1. лица једн. на западу гласи ја, а на истоку (ј)ас или сл.;
13. л. замен. 1. л. мн. на западу је ми, а на истоку ние;
14. на западу се чува трородност облика ном. мн. заменичко-придевске промене (= придевских заменица и придева), док се на истоку употребљава исти облик за сва три рода (српхрв. бели, беле, бела : буг. бели м., ж. и ср. р.);

⁴ Сви примери у овом списку узети су из одговарајућих књижевних језика.

15. на западу у 1. л. јд. презента налазимо наставак *-м* додат на основински вокал (*шресе-м*), а на истоку су у живој употреби завршеци у којима се огледа продужење старог наставка *-р* (*шреса* или сл.);

16. 1. л. мн. презента има на западу наставак *-мо* који је на истоку непознат (долази *-м* или *-ме*);

17. у 3. лицу мн. презента налазимо на западу наставке без крајњег *-ӣ*, док на истоку долази *-ӣ*;

18. на западу се у 2. л. мн. аориста и имперфекта употребљава наставак *-сѝе*, а на истоку новије образовање *-хѝе*;

19. на западу се чува разлика између наставка 3. л. мн. аориста (*-ше*) и имперфекта (*-ху*), а на истоку оба ова времена у 3. л. мн. имају исти завршетак;

20. на западу нема постпозитивног члана — највише ако се у неким пограничним говорима употребљавају постпозитивне показне заменице (*ов*, *он* и *ӣ*), — док је на истоку изграђен прави одређени члан;

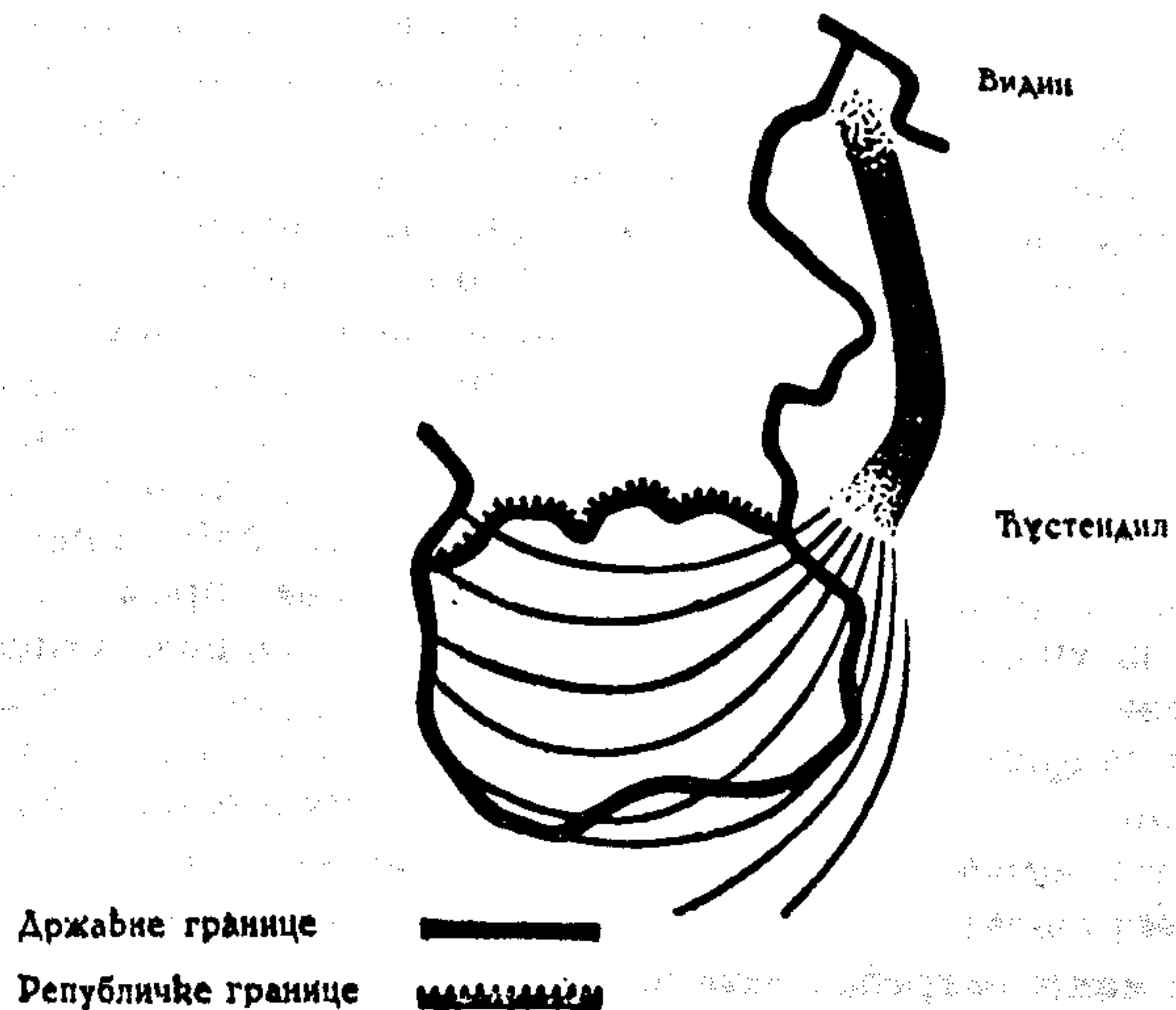
21. на западу су у употреби суфикси **-itjъ* (> *-ић*, *-ич*), **-otja* (> *-оћа*, *-оча*) и *-ача*, који су на истоку непознати.

Простирање свих ових особина врло је широко, тако да нпр. већина западних одлика заузима највећи део терена до Јадрана и Алпа, или чак цео тај терен. Многе од њих имају велики значај за упоредну граматику словенских језика. То су, нпр., оне под 2, 6, 10, 13 и 20 и, нарочито, оне под 1 и 4, у ствари диференцијалне црте које предвајају јужнословенско језичко земљиште на две велике области.⁵ При том је и старина највећег дела ових одлика релативно врло знатна. За историјску страну проблема од битног је значаја чињеница да су ове разлике постојале још у време кад није било многих других разлика, чије изоглосе сад пролазе друкчијим правцима.

Због свега тога линија која иде од околине Видина до тачке западно од Ћустендила мора се сматрати важном језичком границом. Она дели источну од западне јужнословенске језичке области. Међутим, даље од Ћустендилске околине ова граница није више тако одређена. Сноп изоглоса које се од видинског до Ћус-

⁵ Неке друге особине показују нешто компликованију слику: у дубини западне или источне територије налазимо поново зоне супротне ситуације. Тако л. заменица *јас* долази и у словеначким говорима (и неким хрватским кајкавским и чакавским), а *ја* се јавља и понегде у дубини бугарске језичке области, нпр. у Родопима. Али на сектору од видинске до Ћустендилске околне изоглоса овог феномена уклапа се потпуно у сноп осталих поменутих изоглоса, тако да за ову зону она има исту диференцијалну вредност.

тендилског краја протежу релативно сложено, овде заокреће ка западу и југозападу, расипајући се при том. Готово свака изоглоса има свој посебан правац, углавном преко земљишта македонског језика:

§ 6. Питање како је настало овакво стање није просто, и наука на њега није дала коначан одговор. Једно је у сваком случају јасно: део разлика о којима се ради своди се на прасловенске дијалекатске разлике, тј. настао је још пре коначног досељења Јужних Словена на Балкан. То одговара историјском факту да је један део Јужних Словена дошао на Балкан кроз Панонију (доцнији Србохрвати и Словенци), а други део кроз Дакију (доцнији Бугари). Па и у првим вековима после досељења контакт између две групе племена изгледа да није био врло жив, бар не у северном делу зоне где се оне граниче. Так накнадно успостављен је живљи додир и многи новији језички таласи прешли су некадашњу баријеру у једном или другом правцу. Тако се догодило да је првобитну подвојеност заменила многострука повезаност. На југу, у Македонији, односи су, међутим, били друкчији. Чињенице сугерирају идеју да је од самог почетка ова област била засута насељеницима с обе стране, а при том су то вероватно били насељеници који су се први издвојили из словенске матице, још пре коначног

уобличавања доцнијих диференцијалних црта између источне и западне јужнословенске групе. И доцније је на овом терену било много покрета становништва и нових мешања. Отуда је у погледу македонскога језика најправилније ограничити се на констатацију да он сачињава мост између двеју великих суседних група.

Не треба схватити да језичка граница која се протеже од видинског до Ћустендилског краја самим тим значи уједно и националну границу. Има читав низ других говорних особина, обичних у бугарском језику, али непознатих највећем делу наших говора, чије се изоглосе протежу западно од означене линије, неке у њеној близини, а неке и знатно западније. С обе стране државне границе простире се широка област мање-више поступног прелаза између двају језика. У таквој ситуацији једна или друга појединост у језичкој слици, или чак група од неколико појединости, уопште није меродавна за одређивање националне припадности. Тачно је схватање Ватрослава Јагића (AfsIph XXVII, 580) према којем се „осећање језичке сродности не управља према појединим тачкама из упоредне граматике, већ према укупном утиску свих појава језичке, културне и чак политичке природе”. Нација је, уосталом, историјска категорија у чијем формирању узимају учешћа многи чиниоци кудикамо важнији од језичких нијанса. *Споја сродности говора најзападније зоне Бугарске с нашим језиком представља само лингвистичку, а не и национално-политичку чињеницу.*

Исте моменте треба имати на уму и у вези с границом између српскохрватског и македонског језика, а такође и у вези са границом између српскохрватског и словеначког језика.

Дуж северне границе Македоније постоји уска и дуга зона (око Тетова, Скопске Црне Горе, Куманова, Криве Паланке и Кратова) у којој је заступљен велики део важнијих одлика српскохрватског призренско-тимочког дијалекта, али уз то и низ елемената македонског утицаја. Тако нпр. у суфиксима долази замена *p* са *a* (на рука а не на руку — мак. књиж. је на рака) и разликовање полугласника (замена *z* са *o* и *ь* са *e*). Упор. § 123.

§ 7. На северозападној међи српскохрватског земљишта тешко је наћи изоглосу која би одвајала све хрватске кајкавске говоре од свих словеначких, тако да овде, још више него на југоистоку, одлучујућа улога припада општем утиску о укупности језичких особина и, наравно, националној свести.

Све нам то даје право да српскохрватским сматрамо дијалекте у крајевима где живе припадници одговарајућих нација, што значи да се југоисточна граница наше језичке територије у *грубим цртама* поклапа са границом СР Србије према Бугарској и СР

Македонији, а северозападна, опет у грубим цртама, са границом СР Хрватске према СР Словенији. У исти мах изучаваћемо језичке везе које постоје дуж све три границе, у оба правца, ослобођени предрасуде да тиме одређујемо чију било националну припадност

§ 8. *Литература.* В. дела наведена у § 29, а посебно она под бр. 1, 6, 16, 19, 22, 23, 24, 25, 26 и 31. Упор. § 132.

ОСНОВНА СРПСКОХРВАТСКА НАРЕЧЈА

§ 9. Међу разликама које деле данашње српскохрватске дијалекте има таквих које засецају у језичку структуру, дакле које се тичу самих саставних елемената језика, а не само присуства овог или оног елемента у појединим конкретним случајевима. Говори у неким крајевима имају аналитичку деклинацију место синтетичке, а такође и аналитичку компарацију место синтетичке, даље има низ говора који не знају за инфинитив и низ других који не знају за аорист и имперфекат. Ове собине у битној мери одређују лик обличког система у одговарајућим говорима. Сличан је значај и извесних гласовних црта. Неки говори не познају разлику између силазне и узлазне интонације, неки не знају ни за разлику квантитета, а на многим странама налазимо више од пет вокала. Понегде има само два реда африката, а у појединим говорима нема непарних безвучних консонаната (*x* и *φ* не постоје, а према *ц* стоји звучно *s = dz*).

Ма колико дубоке биле ове разлике по својој суштини, само један део њихов погодан је као класификационо мерило за дијалектологију. Пре свега, неке од поменутих појава сасвим су скопашне и представљају процесе који су у извесним говорима још у току. То ствара читав низ проблема: између говора различитих генерација у истим местима нема подударности, изоглосе су у сталном покрету, а осим тога ишчезавање неке морфолошке категорије обично је постепен процес. Између живе употребе аориста и његовог потпуног нестанка има низ прелазних ступњева (аорист се нпр. употребљава само у неким лицима, или само у неким синтаксичким ситуацијама). Овакве прилике не пружају оштро обележену и стабилну изоглосу, каква једино може да послужи као диференцијални критеријум. Осим тога, неке од поменутих појава, као што је губљење разлике између африката типа *ћ* и оних типа *ч*, јављају се истовремено на најразличитијим странама, у дијалектима који иначе немају међусобно никакве везе, тако да нам недостаје право да их сјединимо на основу ове једне црте. То све,

наравно, не значи да треба уопште одбити значај структуралних критерија, чак и ако се ради о релативно новијим појавама. Та мерила имају врло високу вредност и не смеју се мимоићи. Због тога ће један од најважнијих задатака наше дијалектологије у блиској будућности бити да утврди изоглосе извесних појава ове врсте које у досадашњој литератури нису биле увек прецизно фиксиране.

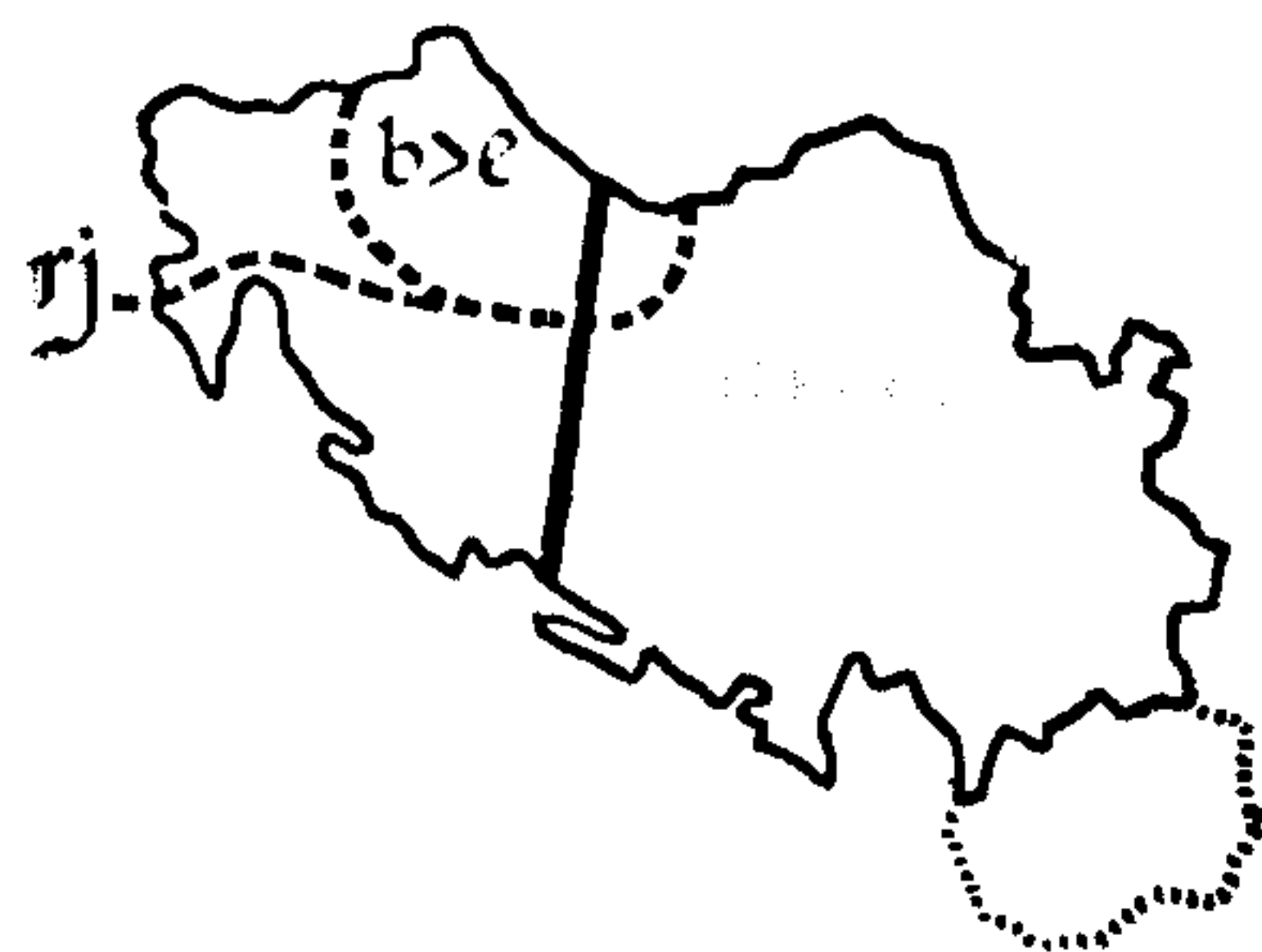
§ 10. На основу структуралних критерија оцртава се јасно једна дијалекатска зона са посебним особинама. То је област призренско-тимочког дијалекта који обухвата источне и јужне крајеве Србије, на југоистоку од линије која иде од албанске границе код Дечана до бугарске границе код Зајечара. Говори у тим пределима имају аналитичку деклинацију и компарацију, не познају инфинитив и не знају за разлику између дугих и кратких слогова, а у њиховом вокалском систему присутан је глас *ь* поред пет стандардних српскохрватских вокала. Изоглосе ових пет особина углавном се поклапају, чинећи поменути линију једном од најважнијих и најизразитијих дијалекатских међа на нашем језичком земљишту. С друге стране, по другим критеријима, призренско-тимочки дијалекат улази у састав штокавског наречја, супротстављајући се својим најстаријим особинама чакавском и кајкавском наречју.

§ 11. Иначе на терену нашег језика нема случајева да се поклопи већи број изоглоса структуралних разлика. Стога се при дијалекатској подели мора водити рачуна о другим моментима.

Једна од најстаријих међу изоглосама које секу западнојужнословенско тле је изоглоса промене $*dj > j$ (*meja < *medja, rojen < *rodjeno*). Та је промена остварена на западу у словеначком језику и у најзападнијем делу српскохрватских крајева. У простору јужно од Купе и Саве ова иновација створила је прву дубоку пукотину између чакавског и штокавског наречја, која су се почињала оцртавати.

Доцније су најсеверозападнији међу говорима који нису имали *j* за $*dj$, преживели низ иновација у заједници с најсевернијим српскохрватским говорима са *j < *dj*. Тако су у целој овој зони полугласници замењивани вокалом *e* или сличним гласом (*ден* и сл.) а старо меко *p'* у међувокалском положају развило се у групу *rj* (*морје*). Исти процеси извршени су и у словеначком језику на читавом његовом земљишту или само у источнијим крајевима. На тај се начин формирала основица кајкавског наречја са особинама које га с једне стране везују за српскохрватски, а с друге за словеначки језик.

Уз ове црте дошле су и разлике у упитној заменици за ствар: чакавски дијалекат добио је своје садашње име по заменици *ча*, а кајкавски по заменици *кај*. И говори на пространој територији

источно од чакавских и кајкавских области изградили су такође низ заједничких особина (о којима в. ниже). Тако се образовала основица штокавског наречја.

Данас је с појмовима три основна српскохрватска наречја удружена и представа о читавом низу других особина које често имају значајно место у самој језичкој структури. Изоглосе тих одлика не поклапају се увек прецизно с границама наречја, али ипак протичу углавном у истим правцима. Оно што чини битност дијалекта као целине (и што даје могућност да се у науци оперише тим термином, упркос узајамној независности и изкрштаности изоглоса на терену) није неки непостојећи идентитет особина на читавом његовом земљишту, већ приближна изједначеност еволутивних тенденција која чини да су разлике унутар једне дијалекатске области сразмерно мање од оних према суседима.

§ 12. *Литература*. В. радове наведене у § 29, а посебно оне под бр. 1, 2, 4, 5, 6, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32 и 33.